
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ЧАСУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Панчишин Н. З.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-619-5-12>

ВСТУП

Час здавна був предметом інтенсивних філософських обговорень, адже ця категорія вважається однією з найскладніших і найсуттєвіших у процесі людського пізнання. Ще від античності мислителі прагнули з'ясувати, чи існує час як незалежна від свідомості реальність, чи ж він є витвором людського мислення. Філософські дослідження показують, що його природу неможливо звести лише до фізичних параметрів: вона охоплює метафізичний, гносеологічний та екзистенційний виміри. У сучасній науці час постає як багатовимірний феномен, що формується у взаємодії фізичної реальності, когнітивних структур і свідомісного досвіду людини.

Взявши за основу філософські концепції часу – час як міру руху (Арістотель)¹, його зв'язок зі людською свідомістю (Августин)², поняття абсолютного (Ньютон)³ та відносного часу (Лейбніц)⁴, лінгвістика заклала фундамент для своїх основних підходів вивчення часу: об'єктивного як зовнішньої реальності та суб'єктивного як внутрішнього переживання. Згодом дослідження темпоральності перейшло у сферу граматики (граматичні категорії дієслівного часу), семантики (вивчає значення часової лексики і їхніх складових частин) та когнітивної лінгвістики (час як відображенням людського досвіду, сприйняття, та мислення).

Дослідження часової лексики через призму лексико-семантичного поля бере початок із становлення семантичного підходу у середині ХХ ст.

¹ Coope U. Time for Aristotle : Physics IV. Oxford, 2005. 194 p.

² St. Augustine. Confessions. Book 11. URL: <http://www.sacred-texts.com/chr/augconf/aug11.htm>

³ Пушкарьова М. В. Основна концепція теорії часу і простору Ісаака Ньютона. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічна. 2016. Вип. 22. С. 152-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprk_ped_2016_22_50.

⁴ Пушкарьова М. В. Основна концепція теорії часу і простору Ісаака Ньютона. С. 152-156.

Важливий поштовх у цьому напрямі зробив Г. Іпсен⁵, який у своїй праці виклав ідеї щодо організації лексики, що стали основою для подальшого розвитку теорії поля. Розвинув цю теорію Л. Вайсгербер⁶, а згодом Й. Трір⁷. Саме тоді почалося системне вивчення темпоральної лексики (іменників, прикметників, прислівників), яка формує уявлення про час у мовній картині світу. Семантичний підхід дав змогу перейти від аналізу окремих слів до розгляду лексико-семантичного поля часу як цілісної системи, де лексика, граматика та прагматика взаємодіють у відображенні людського досвіду.

Сучасна лінгвістика пропонує різні підходи до аналізу лексико-семантичних полів (структурно-семантичний, когнітивний, функціонально-семантичний), однак саме категорія часу потребує особливого методологічного підґрунтя. Вона формує складну систему значень, адекватний опис якої можливий лише за умови чіткого визначення дослідницьких принципів. Тому першочерговим завданням стає звернення до методологічних засад аналізу ЛСП часу, в тому числі й на матеріалі латинської мови, яка є основоположницею багатьох європейських мов.

1. Термінологічне розмежування основних методологічних понять

Будь-яке наукове дослідження, яке «характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань»⁸, на початку його формування стикається з проблемою правильного розуміння методологічних понять як *метод*, *методика* та *методологія*. Щоб уникнути плутанини у їхньому використанні, слід чітко розібратися і розмежувати їх сутність.

Так, *методологія* – це «учення про способи пізнання й осмислення дійсності й формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини, а також про дослідницькі настанови, принципи та процедури аналізу об'єктів різних наук»⁹. Також слід розрізняти методологію у вузькому та широкому значенні. У вузькому вона вивчає методи й методики дослідження об'єкта або виступає як «учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується

⁵ Ipsen G. The Ancient Orient and Indogermans Feast Scripts for W. Streitburg. Heidelberg, 1924. P. 30–45.

⁶ Weisgerber, L. Muttersprache und Geistesbildung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 1929. 172 s

⁷ Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag., 1931. 201 s.

⁸ Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2003. С. 16.

⁹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 11.

дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів»¹⁰. У широкому розумінні методологія будь-якої науки охоплює не лише конкретні методи та інструменти дослідження, а й містить загальні переконання, цінності та підходи, яких дотримується наукова спільнота¹¹. Тож *методологія* постає як 1) система методів і прийомів, що застосовуються у наукових дослідженнях певної галузі; 2) теоретичне вчення про способи пізнання та перетворення реальності. Щодо її функцій, то вони полягають в тому, щоб 1) визначати методи отримання наукових знань, які відображають розвиток і зміни явищ та процесів; 2) задавати орієнтир і шлях для досягнення дослідницької мети; 3) забезпечувати повноту та різнобічність збирання інформації про предмет вивчення; 4) сприяти оновленню наукової інформації; 5) уточнювати та впорядковувати поняттєвий апарат науки; 6) формувати цілісну систему знань, засновану на об'єктивних фактах, і 7) виступає інструментом аналітичного осмислення дійсності.

Ці ознаки дозволяють зробити такий висновок: «методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища»¹².

Виділяють також три види методології:

1) Філософська методологія – найзагальніші діалектичні методи пізнання.

2) Загальнонаукова – принципи дослідження, що застосовуються у багатьох науках (системний, логічний, історичний тощо).

3) Частково-наукова – спеціальні методи, властиві окремим наукам для вирішення конкретних завдань.

Що ж до поняття *методу*, то його можна розуміти як певний підхід до дослідження явища, що передбачає використання спеціальних прийомів і технік для розв'язання теоретичних або практичних завдань. «За соціологічною традицією етнометодології, метод означає спосіб, яким люди оформлюють, означають, осмислюють навіть найбуденніші дії у своєму житті. За теорією використання, метод означає стратегії щодо аналізу певних явищ з метою вияву тих чи тих процесів, закономірностей, спосіб пізнання мови»¹³.

¹⁰ Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. С.78.

¹¹ Габідулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. С.4.

¹² Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. 4-те вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2004. С. 56.

¹³ Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.2. С.180.

Метод – це система пізнавальних операцій, упорядкованих за певними правилами. Він ґрунтується на наукових принципах і відрізняється від прийому тим, що є ширшим та охоплює не окрему дію, а цілісний підхід. Основні риси наукового методу: об'єктивність, відтворюваність, евристичність та змістовність. Його структура включає: 1) відкриття нового матеріалу та введення його в наукову систему; 2) пояснення і впорядкування фактів; 3) співвіднесення результатів із даними інших наук.

Метод змінює свій зміст залежно від предмета, завдань та етапу дослідження. Напочатку він проявляється як принцип чи ідея, під час аналізу – як набір методик і процедур, а на завершальному етапі – як перевірка й підтвердження результатів.

Кожна наука чи етап наукового дослідження має свої власні методи, оскільки він визначається об'єктом дослідження, конкретними завданнями та теорією, на якій ґрунтується. Основою методу є теорія, яку він розгортає і поглиблює.

Як бачимо, поняття *метод* трактується й у широкому, та вузькому значенні. «У першому випадку метод – це комплекс різноманітних пізнавальних підходів, способів і практичних операцій, націлених на придбання наукового знання. У другому випадку метод – це окремий прийом дослідження об'єкта, конкретний спосіб дії, наприклад: прийом спостереження, прийом суцільної вибірки»¹⁴.

За словами М. Кочергана: «кожен спеціальний дослідницький метод втілюється в певну систему логічних дій ученого, стандартизованих прийомів збору, обробки й узагальнення фактів»¹⁵. Таку систему прийомів можна назвати *методикою*.

Так, **методика** є конкретизатором методу використовуючи певну систему прийомів і правил, які потрібні для класифікації, опису та інтерпретації матеріалу. Вона охоплює всі етапи дослідження – від спостереження та збирання матеріалу до встановлення властивостей вибраних одиниць і їх тлумачення. Методика являється практичною й гнучкою: одна й та сама методика може використовуватися в різних методологічних підходах.

Таким чином, *методика* – «це конкретні дії (операції), а також їхні сталі комбінації, спрямовані на розв'язання обмеженого класу завдань»¹⁶.

¹⁴ Габдулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. С. 17.

¹⁵ Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. С. 357.

¹⁶ Габдулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. С. 7.

Методологія, метод і методика – взаємопов’язані, але різні за рівнем узагальнення поняття: *методологія* як учення про способи пізнання та принципи наукового аналізу; *метод* як спосіб або стратегія пізнання, що організовує дослідницький процес; *методика* як практичне втілення методу (набір конкретних дій, правил і процедур). Однак, усі поняття орієнтовані на організацію наукового пізнання та отримання об’єктивних знань.

2. Методичний інструментарій наукового дослідження

У сучасному мовознавстві завдяки накопичуванню знань протягом довгого періоду сформувалася багаторівнева класифікація методів наукового пізнання. Кожна класифікація опирається на певні характеристики як ступінь спільності, сфера дії чи рівень пізнання.

Отже, можна виділити такі загальні методи наукового пізнання:

1) *Загальнофілософські методи* – це універсальні способи мислення, що формують основу будь-якого наукового пізнання і не належать до конкретної науки (індукція, дедукція).

2) *Загальнонаукові методи* – це система прийомів та принципів загального характеру, які використовуються у майже усіх науках як допоміжний інструмент до спеціальних методів (моделювання, аналіз і синтез, системний підхід).

3) *Методи окремих наук* – це комплекс прийомів і процедур, притаманних певній галузі знань. Їхня специфіка визначається об’єктом дослідження та традиціями конкретної дисципліни (герменевтичний аналіз у філософії та філології).

4) *Дисциплінарні методи* – це способи однієї науки, що відображають її особливості (лінгвістичний аналіз у мовознавстві).

5) *Міждисциплінарні методи* – це прийоми дослідження для вивчення складних явищ на перетині кількох наук (когнітивне моделювання).

Кожне наукове дослідження може здійснюватися на двох рівнях:

1) *емпіричному*, коли відбувається накопичення та систематизація фактів;
2) *теоретичному*, коли знання узагальнюються та пояснюються¹⁷.

Відповідно, загальні методи пізнання заведено поділяти на три основні групи (табл. 1).

Розглянемо названі групи методів детальніше:

1) *Спостереження* – це спосіб одержання первинної інформації через систематичне і спеціально організоване сприймання явищ та предметів навколишньої дійсності.

¹⁷ Білецький В. С. Методологія наукових досліджень технічних об’єктів та їх оптимізація: навч. посібник. Київ: ФОП Халіков Руслан Халікович, 2023. С. 17.

Таблиця 1

Рівень дослідження	Характеристика	Основні методи
Емпіричний	Побудований на безпосередньому чуттєвому сприйнятті. Дає знання про зовнішні прояви та зв'язки явищ. Основне завдання – збір фактів, їх опис, первинна систематизація та узагальнення.	Спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, абстрагування, аналіз і синтез.
Теоретичний	Пов'язаний з глибоким аналізом фактів, виявлення сутності об'єктів, формулювання закономірностей і пояснення реальності.	Індукція, дедукція, ідеалізація, формалізація, логічний і історичний методи.
Універсальні (спільні для обох рівнів)	Можуть застосовуватися як у процесі збору фактів, так і під час їх узагальнення та пояснення.	Абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання.

2) *Порівняння* – зіставлення предметів чи процесів для виявлення їх подібностей і відмінностей.

3) *Вимірювання* – це процес кількісного визначення відомостей про об'єкт.

4) *Експеримент* – це науково поставлений дослід у різних умовах для перевірки гіпотези, виявлення властивостей чи відтворення явища.

5) *Абстрагування* – відволікання від другорядних рис явища з метою виділення головних ознак.

6) *Аналіз* – поділ цілого на частини для детального дослідження.

7) *Синтез* – поєднання окремих елементів у єдину систему для цілісного розуміння об'єкта.

8) *Індукція* – перехід від окремих фактів до загальних висновків.

9) *Дедукція* – виведення конкретних положень із загальних принципів.

10) *Ідеалізація* – уявне створення моделей об'єктів, що не існують насправді.

11) *Формалізація* – відображення структури об'єкта у символічній формі, зокрема математичними засобами.

12) *Історичний метод* – вивчення явищ у розвитку, динаміці та хронологічній послідовності.

13) *Логічний метод* – дослідження шляхом аналізу, опрацювання інформації та критичної оцінки, що дозволяє формувати власні висновки, розширювати теоретичні положення або пропонувати нові наукові гіпотези.

14) *Моделювання* – це непрямий метод наукового пізнання, який застосовується тоді, коли безпосереднє дослідження об'єкта є неможливим,

надто складним або недоцільним. Його основою є використання спеціально створеної моделі, що замінює реальний об'єкт.¹⁸

Окрім вище згадуваних загальних методів, які можуть використовуватися у наукових дослідженнях різних наук та напрямів, є спеціальні методи окремої галузі знань чи науки.

У мовознавстві з давніх часів ще у Стародавньому Китаї, Індії та Греції використовували описовий спосіб, що став основою для багатьох лінгвістичних досліджень сьогодення. Даний метод використовується для аналізу й систематизації мовних одиниць у певний момент часу, тобто в синхронії. Робота за цим методом складається з трьох ключових етапів: «1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо); 2) членування виділених одиниць (вторинна сегментація): поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонemi, фонemi на диференційні ознаки; 3) класифікація й інтерпретація виділених одиниць»¹⁹. Прийоми інтерпретації можуть бути як зовнішніми, які враховують зв'язок мови з іншими явищами, так і внутрішніми, що досліджують мову на основі їх системних зв'язків (парадигматичних та синтагматичних).

Порівняльно-історичний метод – це головний підхід у мовознавстві, що поєднує в собі «прийоми та процедури історико-генетичного дослідження мовних сімей та груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку».²⁰ Метою даного методу є 1) виявити спорідненість досліджуваних мов, тобто довести, що вони походять від одної прамови; 2) об'єднати у сім'ї та групи на основі спорідненості. Виділяють зовнішню та внутрішню реконструкції. Зовнішня виходить за межі однієї мови й залучає матеріал споріднених мов, внутрішня лише послуговується даними однієї мови з різних історичних періодів.

Альтернативою порівняльно-історичному методу є структурний метод²¹. Його основна ідея, сформульована такими вченими, як Ф. де Соссюр, полягає в тому, що головне в мові – це не окремі елементи, а їхні взаємозв'язки та відношення. Метою структурного методу є вивчення внутрішньої організації мовного механізму. Він дозволяє об'єктивно та несуперечливо описувати мовні факти, систематизуючи їх. Цей метод реалізується через дистрибутивний, безпосередніх складників, трансформаційний та компонентний аналізи.

¹⁸ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2023. С. 230-261

¹⁹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. С. 360.

²⁰ Кочерган М. П. Загальне мовознавство. С. 362.

²¹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство. С. 372.

Дистрибутивний аналіз досліджує мови через їх оточення та поєднання з іншими елементами в контексті. Суть методу полягає у розумінні того, що кожна мовна одиниця має своє особливе оточення. Такий підхід дозволяє простежити, як змінюється використання слова залежно від контексту, виявити закономірності його функціонування й частотність уживання, а також встановити типові моделі вживання. Крім цього, на основі контекстуальної поведінки слів їх можна відносити до певних частин мови. Сьогодні дистрибутивний аналіз застосовується в синтаксисі, морфології, семантиці, діалектології та корпусній лінгвістиці.²²

Цей метод є особливо важливим для вивчення лексики та семантики, оскільки:

- 1) дозволяє визначити значення слова через його контекст;
- 2) допомагає через аналіз оточення слова виявити різні його значення;
- 3) дає змогу класифікувати лексичні одиниці за їхніми дистрибутивними властивостями. Слова з подібною дистрибуцією об'єднуються в один клас (наприклад, іменники, дієслова), що допомагає зрозуміти внутрішню організацію словникового складу мови.

Зі спеціальних наукових методів дослідження лексики найважливішим вважається *метод компонентного аналізу*. Це метод «ґрунтується на припущенні, що найменшою одиницею лексичного значення є сема. Його завдання розщепити значення слова на складові елементи, тобто семи. Основним прийомом виокремлення сем у структурі семема є зіставлення її з іншими семемами, які мають певну семантичну спільність з нею (опозитивний прийом)»²³.

Отже, суть цього методу полягає у виділенні ознак, за якими одна одиниця відрізняється від іншої. Перевага методу в тому, що невелика кількість компонентів може вичерпно описати велику кількість мовних явищ. Це робить опис компактним і зрозумілим.

Алгоритм *компонентного аналізу* можна представити так:

- 1) «Виділити, користуючись синонімічними та тлумачними словниками, лексико-семантичну групу слів.
- 2) Знайти в тлумачному словнику дефініцію кожного слова і виділити в ній окремі семи.
- 3) Скласти загальний список сем, які зустрілися в дефініціях слів даної лексико-семантичної групи.

²² Борисенко Н.Д. Методика проведення наукових досліджень: Навчально-методичний посібник. Видання 2-ге, доповнене, виправлене. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2024. С. 14.

²³ Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоспія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. С. 289.

- 4) Побудувати таблицю семного складу слів аналізованої групи.
- 5) Відзначити знаком + наявність сем у кожному аналізованому значенні. Якщо якомусь значенню властива сема, що є антонімічною до однієї з виділених, увести її в таблицю і перевірити всі значення щодо її наявності»²⁴.

У сучасному дослідженні важливу роль відіграють *методи кількісного чи статистичного аналізу*.

З давніх-давен кількісні оцінки використовувалися в лінгвістиці інтуїтивно (наприклад, для визначення продуктивності морфем чи спорідненості мов). Однак свідоме і цілеспрямоване застосування математичних методів почалося в середині ХХ століття, зокрема, завдяки розвитку машинного перекладу. Отже, *метод кількісного аналізу* – це «імовірно-статистичний метод, що забезпечує визначення якісної своєрідності мовних засобів тексту шляхом розкриття його кількісних параметрів (кількість іменників, прикметників, числівників, дієслів у тексті тощо)²⁵. *Статистичні методи* є складнішими, оскільки використовують формули «для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними й кількісними характеристиками мови»²⁶.

Якщо науковець зацікавлений в успішному та результативному науковому дослідженні, то слід 1) об'єктивно оцінити рівень опрацювання обраної проблеми; 2) підібрати адекватну комбінацію загальних та спеціальних методів; 3) грамотно користуватися термінологією.

3. Стратегія й методика дослідження лексико-семантичного поля часу

Дослідження лексико-семантичного поля (ЛСП) часу тісно пов'язане з мовною системою, яка слугує матеріальною формою вираження абстрактних понять, зокрема категорії часу. У процесі моделювання певних фрагментів дійсності засобами мови вони зазвичай постають у вигляді ЛСП – вербального відображення людського сприйняття з властивою йому системністю та структурною організацією.

²⁴ Габідулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Г12 Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. С. 51.

²⁵ Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.2. С.185.

²⁶ Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. С. 395.

Процес аналізу ЛСП часу має свою чітку методику, як включає поєднання загальних та спеціальних методів на кожному з етапів дослідження.

ЕТАП 1: Визначення імені ЛСП часу

Визначення архілексеми як імені ЛСП часу у латинській мові є важливим етапом для подальшого конструювання поля. У ролі центральної одиниці ЛСП дослідник може обрати будь-яке слово чи групу слів, що становлять інтерес для його роботи. Однак ефективність аналізу значною мірою залежить від правильності цього вибору: якщо лексема не здатна об'єднувати навколо себе достатню кількість споріднених елементів, результати дослідження будуть обмеженими. У сучасній методології дослідження ЛСП використовують *метод ідентифікації домінанта поля*. Дослідники штучно обирають центральне слово, яке й буде його іменем. Як правило, це лексема, що має найбільш нейтральне значення, найменше емоційне забарвлення й об'єднує спільним змістом усі слова, що входять до цього поля²⁷. Оскільки досліджуємо часову лексику у латинській мові, то і в центр нашого ЛСП ставимо еквівалентну лексему *TEMPUS*.

ЕТАП 2: Визначення семантичних компонентів архілексеми *TEMPUS*

На наступному етапі дослідження здійснюється збирання матеріалу шляхом застосування *лексикографічного аналізу*, який поєднує елементи *етимологічного та компонентного підходів*. Такий аналіз дає можливість всебічно й об'єктивно вивчити значення архілексеми *TEMPUS*, опираючись на дані, подані у словникових джерелах (тлумачних, етимологічних, синонімічних та інших).

Етимологічний аналіз застосовується для того, щоб «визначити походження слова; знайти дійсне його значення в момент утворення; відновити повністю (наскільки це можливо) його «біографію»; з'ясувати, які фонетичні та семантичні зміни відбулися зі словом за всю історію його існування; визначити засоби творення слова»²⁸. Етимологічне вивчення подає нам не лише його значення, а і є вказівкою на його варіативність.

Для виявлення всіх можливих значень та сем досліджуваної архілексеми було використано *метод компонентного аналізу* із залученням матеріалів тлумачних словників. Робота з такими джерелами є особливо цінною, адже словникові дефініції надають змогу виокремити необхідні семантичні елементи. В результаті аналізу словникових тлумачень латинської лексеми *TEMPUS* було визначено такі семантичні характеристики: періодичність, тривалість, момент, послідовність, призначення, синхронність та обставини.

²⁷ Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. Franke, 1965. 440 p.

²⁸ Попова. Л. О. Етимологічний аналіз слів як засіб формування орфографічної грамотності молодших школярів. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2009. № 4. С. 106.

ЕТАП 3: Визначення ядерно-периферійної структури ЛСП часу

Структуру ЛСП часу можна представити у вигляді чотирьох компонентів: ядро, центр, ближня й дальня периферії. Ядро ЛСП виражає спільний зміст для всіх лексем у полі. Щодо центру, то він представлений мовними одиницями з найвищою концентрацією ознак домінанта поля. Ближня периферія характеризується меншою кількістю цих ознак та їхньою послабленою інтенсивністю, а дальню периферію утворюють слова з опосередкованим зв'язком з ядром.

На цьому етапі найбільш ефективним виявляється застосування *компонентного аналізу*, оскільки він дає змогу не лише розчленувати значення слова на мінімальні смислові елементи (семи), а й визначити їхню природу та функціональне навантаження. Ядерною частиною ЛСП виступає архісема, спільна для всіх його одиниць. Інтегральні семи формують основу центру: чим їх більше у слові, тим воно ближче до ядра. До ближньої периферії належать слова, які мають менше інтегральних сем, ніж центр, але більше, ніж дальня периферія; вони зберігають тісний зв'язок із центром, хоча й містять диференційні семи, що звужують їхнє значення. Дальня периферія представлена лексемами з мінімальною кількістю інтегральних сем, проте часто зі специфічними диференційними або потенційними ознаками. Таким чином, ієрархічна організація лексико-семантичного поля розкривається через аналіз сем.

Метод компонентного аналізу передбачає синтез складників, тобто є симбіозом двох загальних методів (*аналіз, синтез*).

Беручи до уваги результати попереднього аналізу, можна побудувати структурну модель ЛСП часу. На даному етапі дослідження важливу роль відіграє *метод моделювання*. За його допомогою можна вивчати ті явища й процеси, які складно або неможливо дослідити безпосередньо. Цей метод довів свою результативність у виявленні суттєвих характеристик об'єктів завдяки використанню різних типів моделей – концептуальних, вербальних, математичних, графічних, фізичних тощо.

Метод моделювання має таку структуру: «а) постановка завдання; б) визначення аналога; в) створення або вибір моделі; г) розробка конструкта; д) дослідження моделі; е) переведення знань з моделі на оригінал»²⁹.

ЕТАП 4: Виявлення мовних засобів часу у діяхронії

На даному етапі результативним є комплексний підхід з декількох методів таких як *дистрибутивний, контекстуальний та лексикографічний*. Це дозволить не лише виявити лексичні засоби, що позначають час, але

²⁹ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. 4-ге вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2004. С. 72.

й зрозуміти, як вони функціонують в мові та які взаємозв'язки між ними існують.

Дистрибутивний підхід дозволяє дослідити часову лексику з урахуванням її внутрішніх закономірностей. Основна увага приділяється регулярним, повторюваним характеристикам мовних одиниць, які виявляються через їх постійне співіснування з іншими елементами мовлення. Аналіз такого контексту дозволяє визначити роль кожної одиниці, встановити її залежність від інших чи ступінь самостійності. Отже, «під дистрибуцією розуміють суму всіх оточень, у яких зустрічається той чи інший мовний елемент (фонема, морфема, слово і т. ін.), тобто суму всіх можливих позицій елемента щодо інших елементів того ж рівня, його сполучуваність»³⁰.

Алгоритм застосування цього методу є:

- 1) Вибрати базові, ключові слова із часовою семою (з етапу 1,2,3)
- 2) Проаналізувати корпус латинських текстів.
- 3) Знайти всі контексти, де зустрічаються ці слова.
- 4) Виявити інші слова та вирази, які часто вживаються поруч з ними.

Метод контекстуального аналізу дає змогу встановити точне значення мовної одиниці шляхом її розгляду у конкретному мовленнєвому середовищі. Він базується на тому, що багатозначне слово виявляє своє конкретне значення лише у певному контексті. Предметом аналізу можуть виступати одиниці всіх мовних рівнів – від звуків до цілих речень. Основна увага зосереджується саме на мовному контексті (лексичному, граматичному, фонетичному), на відміну від позамовних чинників, пов'язаних із ситуацією спілкування. Важливим етапом є визначення достатнього за обсягом контексту, що дає можливість точно ідентифікувати значення. Особливо цінними є повторювані контексти, оскільки вони забезпечують найбільш надійну основу для визначення семантики слова³¹.

Вище згадувані методи не можна здійснити без *лексикографічного аналізу*. Аналіз тлумачних словників латинської мови дозволяє підтвердити та уточнити значення слів.

ЕТАП 5: Класифікація часових лексем у лексико-семантичні групи

Першочерговим на даному етапі є *частиномовний поділ лексичних одиниць*. Сучасні лінгвістичні доволі часто використовують розподіл слів за частинами мови, зокрема виділяючи іменники, прикметники, прислівники та дієслова для позначення часу. Такий підхід виправдовує

³⁰ Габідулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. С. 52.

³¹ Українська мова: Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В. М.(співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. -ім. М. П. Бажана, 2004. С. 271-272.

себе, тому що це спрощує роботу з великими масивами слів, роблячи їх більш однорідними та дозволяє ефективніше застосовувати власне семантичні критерії³².

Застосування даного аналізу ефективна при ідентифікації прикметника та дієприкметника, оскільки вони часто мають у латинській мові однакові вихідні форми (словникова форма *praesens, ntis* є одночасно прикметником та дієприкметником теперішнього часу активного стану).

Після частиномовного поділу лексем з етапу 4 починається формування ЛСГ:

1) Визначається ім'я групи, беручи до уваги інтеграційні семи (*метод ідентифікації домінанти*).

2) Формування синонімічних рядів та антонімічних пар (*компонентний аналіз*).

3) Доповнення ЛСГ (*контекстуальний аналіз*)

Багато мовних одиниць характеризуються багатозначністю. *Контекстуальний аналіз* дозволяє уточнити всі можливі значення та смислові відтінки слова. Досліджуючи функціонування лексеми у словосполученнях чи реченнях, можна чітко відмежувати її окремі значення. Саме на цьому етапі до ЛСГ додаються нові одиниці.

Як бачимо, дослідження ЛСП часу є ефективнішим і результативнішим завдяки поєднанню різних типів методів. Коректна методика дозволяє перейти від аналізу окремих слів до їхніх системних зв'язків і далі до динамічних змін усередині поля. Комплексний підхід забезпечує всебічне вивчення ЛСП часу. Застосована методика не скасовує творчого мислення, а лише створює кращі умови для його реалізації.

ВИСНОВКИ

Час минає, але зацікавленість у дослідженні часу ні. Ще давно людина хотіла зрозуміти, що таке час, досягнути неосяжне. Існують різні розуміння та тлумачення цього поняття з погляду різних наук. Однак, беззаперечним є твердженням, що людина не існує поза часом, але й сам час не можна розглядати окремо від людини, яка, по суті, є творцем цього поняття.

Розуміння часу пройшло довгий шлях від філософських досліджень до лінгвістичних, від суті самого часу до засобів його вербалізації. У мовознавстві найпоширенішим є вивчення поняття часу через призму лексико-семантичного поля. ЛСП дозволяє описувати фрагменти дійсності мовними одиницями, об'єднаними спільним значенням, змістом. Лексичні

³² Панчишин Н.З. Лексик-семантичні засоби вираження темпоральності у латинській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Випуск 56. 2015. С. 229.

одиниці входять у відповідне ЛСП на підставі об'єднувальної для них архісеми такі як час – для усіх його проявів.

Щоб досягнути цілісного, повноцінного дослідження науковець повинен свідомо та відповідально підходити до вибору методичного інструментарію. Різноманіття методів доволі часто збивають з пантелику – вибирати загальні чи спеціальні способи аналізу, чи можливо їх комбінацію. Обираючи необхідно використовувати й особистий досвід, та досвід своїх попередників. Методика одного і того ж мовного явища не є сталою, її потрібно удосконалювати. Методам властива диференціація та індивідуалізація залежно від задач, об'єкта та умов дослідження.

Таким чином, можна зробити висновок, що для комплексного дослідження ЛСП часу необхідним є використання як загальних, так і спеціальних лінгвістичних методів. Центральним для роботи є компонентний аналіз, оскільки він допомагає розкласти значення слова на мінімальні семантичні ознаки (семи). Такий підхід дає змогу виявити спільні та відмінні риси, що забезпечує точніше визначення ядра і периферії ЛСП. Також він є основним для формування ЛСГ. На кількох етапах дослідження використовується лексикографічний аналіз для збору та систематизації даних зі словників. Вирішальними на певних рівнях дослідження стали етимологічний (походження слів і їхнього первісного значення), дистрибутивний (сполучуваність та оточення в текстах), контекстуальний (уточнення значень слів у конкретних ситуаціях) аналізи.

Така методика дослідження ЛСП забезпечить не лише результативність аналізу поняття часу на лексико-семантичному рівні, а й дозволить наступним науковцям удосконалити та поглибити свої уміння, і таким чином забезпечити розвиток інноваційної діяльності у лінгвістиці.

АНОТАЦІЯ

У сучасному мовознавстві все частіше актуальним є дослідження категорії часу як невіддільної частини моделі світу на основі лексико-семантичного поля. Така зацікавленість, і собі, вимагає створення відповідних методичних інструментів, які б дозволяли якісно аналізувати лексичний масив. Правильно підібрана методика – це успішний шлях до вирішення принципово нових завдань, творчого використання своїх знань та вдосконалення своєї кваліфікації.

Для різнобічного дослідження лексико-семантичного поля часу пропонується використовувати комплексну методику. Поєднання загальних та спеціальних методів забезпечує кращу результативність, оскільки дозволяє різну комбінаторику підходів та способів на різних етапах дослідження. Хоча центральним методом, який пронизує всі рівні

вивчення поля, є компонентний аналіз, однак він не дозволяє повноцінно вибудувати ієрархічну організацію часового поля чи сформулювати лексико-семантичні групи. Симбіоз методу компонентного аналізу та інших загальних (спостереження, порівняння, індукція, дедукція, аналіз, синтез, моделювання) та спеціальних методів (порівняльно-історичний, дистрибутивний, лексикографічний, контекстуальний тощо) є виправданим і дозволяє всебічно, глибоко та системно досліджувати мовні явища.

Література

1. Coope U. Time for Aristotle: Physics IV.10–14. Oxford: Clarendon Press (Oxford University Press), 2005. 194 p. DOI: 10.1093/mind/fzp051
2. Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. Franke, 1965. 440 p.
3. Ipsen G. The Ancient Orient and Indogermans Feast Scripts for W. Streitburg. Heidelberg, 1924. P. 30–45.
4. St. Augustine. Confessions. Book 11. URL: <http://www.sacred-texts.com/chr/augconf/aug11.htm>
5. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1931. 201 s.
6. Weisgerber L. Muttersprache und Geistesbildung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929. 172 s.
7. Білецький В. С. Методологія наукових досліджень технічних об'єктів та їх оптимізація: навч. посібник. Київ: ФОП Халіков Руслан Халікович, 2023. 118 с.
8. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія, лексикологія, лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
9. Борисенко Н. Д. Методика проведення наукових досліджень: навчально-методичний посібник. 2-ге вид., доп. і випр. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2024. 74 с.
10. Габідулліна А. Р., Колесніченко О. Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 322 с.
11. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2023. 488 с.
12. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.
13. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.

14. Горин В. П. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Осадця Ю. В., 2023. 170 с.
15. Панчишин Н. З. Лексико-семантичні засоби вираження темпоральності у латинській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 56. С. 229–232.
16. Перебийніс В. С. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця: Нова книга, 2002. 169 с.
17. Попова Л. О. Етимологічний аналіз слів як засіб формування орфографічної грамотності молодших школярів. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2009. № 4. С. 105–109.
18. Пушкарьова М. В. Основна концепція теорії часу і простору Ісаака Ньютона. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічна. 2016. Вип. 22. С. 152–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk_ped_2016_22_50
19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
20. Українська мова: енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
21. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2003. 240 с.
22. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2004. 307 с.

Information about the author:

Panchyshyn Nataliia Zinoviivna,

Assistant at the Department of Classical Philology,
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine